

RANE IZ "OLUJE"

Bežeći pred dželatima

PIŠE: Ljubomir TEŠIĆ

U Banjaluci, od Zorana Radoševića, prosvetnog radnika, čuli smo neke detalje iz potresnog kazivanja Drage Kevca, Srbina iz Krajine, one Čopićeve, čija je volja za životom i preživljavanjem u poslednjem građansko-verskom ratu bila jača od svake vrste smrtnih iskušenja; a njih je bilo, kako se saznaje iz ove povesti, mnogo, premnogo u toku 165 dana, koliko su ga lovili zrno i nož muslimansko-hrvatskih bojovnika u njegovom rodnom selu Blagojevići.

Ispraćajući nas na put u grmečko-klekovačku nedođiju u traganju za junakom ove potresne povesti, po imenu Drago Kevac, na rastanku nas je, u znak ohrabrenja, Radošević potapšao po ramenu i rekao:

"Sudbina bolnija i potresnija i od one koju je ruski pisac Mihail Šolohov opisao u svojoj čuvenoj povesti pod naslovom `Čovekova sudbina`. A baš takvu je mogao da ispiše i stvori samo rat, verski, zavađenih naroda triju vera. Pa neka ti je srećan put..."

A DRAGO Kevac se nalazio daleko od glavnog grada Republike Srpske, na samoj granici podeljene (Dejtonom) Bosne, na obroncima isprepletenog Grmeča i Klekovače, u selu Blagojevići. Do njega je bilo teško doći. Trebalo je imati dobru pešačku kondiciju i časovima se pentrati izukrštanim kozjim stazama i bogazima. Nekako smo uspeli da dođemo do kafane koja se zove "Kod baba-Ruže" (tu je sada granica između Republike Srpske i muslimanske "džamahirije"), a zatim krenuti tokom penušave i nadošle reke Sane, uza stranu, prema Gornjem Ribniku. Ni selo, ni grad; varošica pretvorena u opštinsko mesto nuždom istorijskih prilika.

... Slike na koje smo nailazili bile su još sveže. Govorile su o ratu koji je ovim krajem protutnjao: kuće spaljene; narod se sporo vraćao iz bežanije; u selima ispod Šiše još se nije čulo ni blejanje ovaca, ni rika krava. Na ogaravljenim zidovima parole: "Ovuda je prošla četvrta ustaška bojna!" I uz nju narodu ovog kraja dobro poznati simbol i iz Pavelićevog rata: "U" i šahovnica!

Stariji ljudi koje smo sretali, odmahivali su rukama i prezrivo ponavljali: "To nam je donela američko-nemačka demokratija - nesreću, krv i suze."

U Gornjem Ribniku grupa radnika užurbano je obnavljala porušenu i spaljenu pravoslavnu bogomolju. Spomenici i istorijski spomen-belezi minama porušeni do zemlje. Varošica je užurbano vidala ratne rane. Neke kuće su već imale novi crveni krov.

Od Ribnika smo prečicama ulazili u kanjon sve dalje i sve dublje. I ovde su retki seljani, mahom stariji muškarci, koje susrećemo. Dok hitamo kaljavim i raskvašenim džadama, pitali su nas kod koga idemo u potplaninsko selo Blagojeviće. Nemamo potrebu da objašnjavamo. Dovoljno je da izgovorimo ime Drago Kevac pa da svakome bude jasno.

U ovom kraju se dobro zna ko je on i kakve je muke preživeo u poslednjem verskom srpsko-muslimansko-hrvatskom ratu. Priča je išla od usta do usta i trajno ostala u pamćenju ovdašnjeg preživelog naroda.

Tako, idući pored Sane, uz Rudnik, opusteo i bezljudan, na jednom mestu sreli smo postarijeg čoveka - mršuljav i koščat brkica - nalik na junake iz Kočićevih i Čopićevih priča - zaprčen torbom šarenicom koju rat nije istrebio - narodni vez i umeće. Reče da se zove Stojan Vekić, ide u Ribnik da kupi soli, brašna i šibice. A kada ga upitamo za kuću Drage Kevca, on ispruži ruke i reče: "Znam zašto idete kod našeg Drage. Da vam ispriča kako je u mucu preživeo pod zemljom stotinu šezdeset dana dok su

mu nad glavom svakodnevno tutnjale neprijateljske čizme. Eno je, ona gornja, pod samim Osojem, našom majkicom koja nam je u ovom ratu, kao i u onom prethodnom, u bežaniji, spasavala glave. Iz njegove bažde se izvija pramen dima, a to je dobar znak kome se uvek obradujem sa svoga kućnog praga. Prekrstim se i kažem: Još je živ, hvala Bogu. U kući živi sam samcijat i rodno selo lako ne napušta. Nije ga napustio ni onda, u ratu, kada su nas okupirale Tuđmanove i Alijine vojske uz pomoć američkih i nemačkih zločinaca. U to vreme je Dragin život svakog dana visio o koncu. Ali, bolje ja da ne pričam o tome. Sve ćeš potanko čuti iz Draginih usta..."

I selo Blagojevići spaljeno i ratom ranjeno. Najviše kuća je od drveta, planinske, šidrom pokrivene, a one, bliže Sani, građene su od tvrdog materijala, "zidanice" i "ciglanice"; gradili ih naši ljudi, gastarbajteri, u nadi da će ovde, u zavičaju, provesti starost.

IDUĆI uz Sanu, nailazili smo na zagađenu reku: na njenom dnu i uz obalu ređale su konzerve, prazne, koje je vojska koristila, i velike čaure haubica odakle se pucalo na Manjaču i Banjaluku dok je rat trajao.

Ne gubeći iz vida dimnjak, "baždu" pod šumom, između ograda, plotova i zidića - mahom opustelih domaćinstava - nađosmo se pred kućom Drage Kevca. Proređen narod ratom i "izgibijenjem" vraćao se na ognjište.

Naš dolazak najavi gromkim i promuklim lavežom pas nalik na šarplaninca. Od laveža planina odjeknu. Kao da je očekivao naš dolazak, na vratima se odmah pojavi stamena, još uspravna ljudina, sa cigaretom koja je dogorevala u ustima, ali vrlo vidljivo - već oronula i nesigurna na nogama. Zdravlje mu načele patnje koje je preživio.

... Dugo smo se zdravili. Rekli smo mu ko smo i šta smo i zbog čega smo došli u daleke planinske Blagojeviće - da čujemo iz njegovih usta ratnu ispovest, a on reče, srdačno i neposredno:

"Ispričaću, brate, sve redom i potanko, ali prvo da vidiš sa kim živim i koga imam, jer su i to junci ove moje ispovesti. Najpre da ti predstavim vernog i dobrog Medu, ovog što je najavio tvoj dolazak u moje stanište. To nije pas. To je stvor sa ljudskim razumom. On je u ovoj ratnoj nesreći bio moja leva i desna ruka, u onim smrtnim iskušenjima dok smo se - bežeći od ustaških dželata - stotinu šezdeset i pet dana skrivali u podzemlju, u tri zemunice, dok su nad našim glavama, danonoćno, odjekivale čizme naših lovaca, ustaša i mudžahedina... Ovo je, dakle, moj najbolji drug.

Zatočen u svom selu

SUDNji dan mi nije bio onaj kada sam u zemlji, uz danonoćno smrtno iskušenje, proveo u selu, dok su nada mnom od jeseni do proleća stolovati moji dželati, Tuđmanove ustaše. Lovili su me, ali mi nije bilo suđeno da me ulove - kazuje Drago Kevac.

Sedeli smo u kući pored odškrnutih vrata kroz koja je pas Medo glavu promaljao, klimao ušima činilo se na neki način, potvrđivao ono o čemu je - promuklim i uzbuđenim glasom - svedočio njegov gazda, Drago Kevac.

- Teško mi pada da ponovo preživljavam one muke i onu patnju dok mi je smrt visila nad glavom. Svaki put se do bola uzbudim. Zato mi nemoj zameriti ako, ponekad, suze zaguše i glas sasvim izda. Pakao mi načeo nerve, urušio zdravlje. Da sam od kamena bio - trošio bih se...

...Dakle, krajem leta i početkom jeseni, tačnije, 17. septembra 1995. godine - kada smo se zlu najmanje nadali - iznenada, od Grmeča, preko panine Lisine, Vrbljana i Vučje Poljane, najpre zapucaše haubice pomognute američkom i nemačkom avijacijom, a onda pristiže hrvatska vojska. Mi

smo se, sećajući se onog rata, Hitlera, Musolinija i Pavelićevih vremena - dali u bežaniju. Od Prevljice, dolinom Sane, počeo da pristižu u buljucima i muslimanske vojske, u narodu poznate kao Alijine.

Svako je išao pod svojim barjakom: ustaše pod šahovnicom, muslimani pod zelenim barjacima sa polumesecom. Prosto su se utrkivali ko će više srpske zemlje staviti pod svoju čizmu.

NAROD je uspeo dan-dva ranije da se povuče prema Manjači i Banjaluci, ali meni, koji sam oklevao i bio pod Osojem, uvrh sela, put za odstupanje je bio presečen. Na sve strane se razmislile vojske. Bekstvo je bilo nemoguće, a da im padnem u šake, značilo je sigurnu smrt, jer su sve odreda ubijali i palili. Već su bili zaposeli dolinu Ribnika i Sane. Na sve strane su se vijorile šahovnice i zeleni barjaci. Blagojevići su bili u čvrstom okruženju. S jedne i druge strane neprohodne planine, a kanjonima suču neprijateljske vojske. U nebo se nije moglo. Ono je bilo prekriveno američko-nemačkom avijacom koja se stavila u službu srpskim neprijateljima...

Ja sam se prvo tešio: kao u svim dosadašnjim ratovima, ofanziva će protutnjati, pohare i požare i mnoge smrti za sobom ću ostaviti, a zatim otići u neke druge predele. Ja ću se za to vreme, svega nekoliko dana, sakrivati po šumama iznad Blagojevića, u Osoju, ali sam se u računu prevario. Nisam ni slutio da će hrvatski okupatori srpske zemlje odlučiti baš u Blagojevićima da stoluju ravno pet i po meseci! Oni su - kasnije sam čuo - bili ovde došli da sa ove zemlje više nikada ne odu. Da zauvek pripadne Hrvatskoj. Verovali su da će - uz pomoć Amerikanaca i Nemaca, njihova zauvek ostati. Pre ove okupacije, po selu se i u narodu šapotalo kako srpskom narodu Amerikanci spremaju veliko zlo. NATO avioni (ili se nije znalo čiji su bili, bombama zasipali srpsku teritoriju): vazda su visili u vazduhu i niskim letovima plašili i danonoćno ubijali narod. Nisu marili na koga i gde istresaju smrtonosni teret...

... Tako sam brzo napravio tri zemunice - tri mišje rupe - u kojima ću sve vreme okupacije moći da se skrivam.

Prva je bila košara, odvojena i sklonjena od kuće; nije se videla ni sa jedne strane - ni sa zemlje, ni iz neba.

DRUGA moja zemunica bila je u Osoju, u gustoj bukovoj šumi, zametenih tragova, kao jazbina za jazavca. Teško je bilo otkriti.

Treća se nalazila gore pod džinovskom stenom koju su zemljotresi, u davna vremena, svalili sa vrha planine i zauvek spustili tu, nad Blagojevićima. Pod njom sam se skrivao kada su preko Osoja gađali još neokupirane srpske predele prema Mrkonjiću. Činili to povremeno - vežbali se u gađanju iz nemačkih i američkih haubica. Ponekad su gađali noću; razgonili svoj strah. Noću se preko Osoja privuku srpski vojnici i u njihovom logoru u Blagojevićima naprave dar-mar i pobegnu. Zato su pucali u svako doba, a naročito noću. U strahu su velike oči, naročito u ono vreme kada su na Ribničku reku padale guste magle.

Tek kasnije, pre prvih snegova, napravio sam još jednu, četvrtu zemunicu u najgušćem grabovom gaju, u zemnom udubljenju, za koji se u narodu verovalo da u njemu đavoli i drugi strašni svet prebiva...

Tako, dakle, ako nanjuše po tragu da sam u jednoj - bežaću u drugu zemunicu. I - redom. Uveliko sam trošio svoju osmu deceniju. Imao sam iskustva i iz onog fašističko-partizanskog rata. Tako sam se skrivao i bežao i u onom ratu pred ofanzivama kada su ovuda tutnjale nemačko-ustaške kolone.

...U svaku svoju zemunicu uvukao sam seno, slamu, pokrivače, hranu (zrnevlje kukuruza, ječma, reči i pšenice, krušaka oskoruša i jabuka divljaka. I rakije u plastičnim kantama; rakija koja je grejala i davala neku čudnu snagu.

DRUGA zemunica je bila malo podalje i u nju se - potrbuške - uvlačilo kroz šuplju bukvu koju su vetrovi oborili. Rakiju sam imao u zalihama i spremio je na nekoliko mesta u svojim zemunicama.

Zemunica u koju se ulazilo kroz šuplju bukvu bila je u Osoju dobro skrivena i nikako nije mogla da se vidi odozdo, iz njihovog logora. Do nje se dolazilo zaobilazno, kroz šipražje, u kome nije bilo nikakvih tragova.

Ustaše su se ulogorile tačno usred sela, iznad same reke: razapeli šatore, cevi haubica okrenuli prema planinama koje se vide iz ovog kotla. Vazda su po selu, u patrolama, dva ili tri, špartali, strojili i prestrojavali se i velikim durbinima unaokolo osmatrali. I to je u meni izazvalo poseban strah - da me ne primete i ne daju se u lov na mene. Po selu su danonoćno ubijali pse, ovce, krave, konje... A sve to ostalo iza naroda koji se navrat-nanos dao u bežaniju, spasavajući glavu.

...Pogledaj kroz prozor, veli Drago, levo: eno, u gustoj bukvoj šumi i sada stoji koliba; ispleo sam je od pruća, kakve pletu čobani po šumi. Još je nisu razorile kiše i vetrovi. Tužni moj spomenik. Dobro sam kolibu ušuškao granjem i zakamuflirao lišćem. Primetiš je tek ako se u nju spotakneš. I u njoj su, kao i u ostalima, bile zalihe hrane...

Azil u - kolibi!

KOLIBU pod Osojem, u gustoj grabovoj šumi, na brzinu sam izabrao i iz drugih razloga: ovde sam, slobodno, u svako doba dana i noći, mogao da ložim vatru - da kuvam i da se grejem. Ni plamen, ni dim nisu mogli da se primete ni sa jedne strane njihovog logora. Ni sa koje strane u kanjonu u kome je počivalo selo Blagojevići i u kome su sada stolovali naši ljuti neprijatelji. Posebno u ono vreme kada planine obaviju guste i duge jesenje i zimske magle, zbori Drago Kevac i nastavlja.

Uz sve to, od ove kolibe, desetak metara naviše, izbušio sam pomoćnu, rezervnu zemunicu, u koju sam, ukoliko bi otkrili trag u prvoj, lako i neprimetno mogao da šmugnem u rezervnu. Za svaki slučaj, u njoj sam imao dva izlaza i dva ulaza. Pramenje plavičastog dima koji se nije razlikovao od magle nije mogao lako da se primeti.

Zemunica u košari u vreme surovih bosanskih hladnoća spasla mi je glavu. A ta zima bila je žestoka i duga, naročito oko Svetog Jovana, moje krsne slave. Uvučem se kroz seno i slamu u zemni zjap i tu, zajedno sa miševima i krticama, te svojim psom Medom, koji je takođe stalno bio meta njihovih kuršuma, provodim duge i strašne dane ljudske zverke koju dželatati na najsvirepiji način - presecanjem grkljana žele da zakolju - kako je to bio običaj kod ustaša.

SELO Blagojeviće okupirali su uz halabuku, povike, psovke, dranje i gromoglasne dozive. Išli su od kuće do kuće, pljačkali, palili i ubijali sve na šta su nailazili, ali ne znam zašto - one bolje "zidanice" i "ciglanice" poštedeli su od razaranja, miniranja i vatre. Verovatno su bili ubeđeni da će sve ovo okupirano zauvek ostati njihovo, pa je bilo šteta sve to razarati. A tako su mislili i njihovi "časnici" kojima je stiglo naređenje više komande.

Gledao sam okupatore odozgo iz Osoja. Nada mnom je bila velika stena preko koje su "pevale" granate haubica prema srpskim položajima oko Mrkonjić Grada.

Sa Osoja sam ih video kao na dlanu. Svuda su istakli svoje zastave - šahovnice - a to je značilo da je od sada to njihova okupirana i porobljena zemlja.

I muslimanske vojske su takođe "ukrašavale" zelenim barjacima zemlju koju su bili tog dana okupirali - naročito Ribnik i ona sela niz Sanu i Ribnik reku.

Verovao sam: ofanziva je uz tutanj došla, ali će uz tutanj negde dalje i da ode. Međutim, moj strah i moje razočaranje je nastupilo tek onog trenutka kada sam video da u teškim kamionima dovlače betonske ploče i grade utvrđenja i bunkere. Ustaše će znači ovde ostati dugo, predugo. Možda će baš ovde biti granica između njih, muslimana i Srba u podeljenoj Bosni oko koje su se tukle vojske tri vere i tri naroda. Hrvati su ovde pušali korene; zato su i pravili tvrđave od gvožđa i betona. U njima trajno da ostanu.

...Postao sam preosetljiv. U jednom trenutku su me oblile suze dok sam psa Medu držao u zagrljaju i kroz granje posmatrao kako se na sve strane, na uzvišenjima i najvećim bukvama vijore njihovi barjaci; vojnici su se, na poljani pod selom, strojili i prestrojivali.

U BLAGOJEVIĆIMA su bili zauzeli one najbolje i najkomfortnije kuće, koje su gradili naši "gastarbajteri". U njih su se smeštali viši i niži "časnici", oficirski kadar. Najveći deo vojske bio je, međutim, smešten da konači za prvo vreme pod velikim američkim šatorima.

Poligon za "egzercir" vojske postale su livade, njive i pašnjaci ispod sela, na obali reke... Neko je te prve noći okupacije, noću, skinuo brane sa velikog ribnjaka u kome su se gajile jegulje koje su otišle Sanom i Ribnikom i tako nisu završile u ustaškom tiganju.

Po njivama i uzvišenjima, na sve strane, bile su postavljene dalekometne haubice odakle se mogla gađati čak Manjača i Banjaluka. Uz njih su montirani betonski bunkeri za posade koje su opsluživale ovo teško oružje stiglo iz Nemačke i Amerike. Dalekometne cevi bile su okrenute prema srpskim frontovima, ali i okolnim planinama - Sokolovači, Šiši i ogromnoj, strmoj i neprohodnoj Dimitar-planini, koja se kao zid pružala na istočnoj strani Krajine. Povremeno su na tu stranu nasumice ispaljivali razorne granate tek tako - strah da rasteraju, a pucali su i po stranama Osoja, iznad moje glave i mojih zemunica, priča Drago.

Sa dolaskom hladnijih dana u meni je sve više rastao strah i sumnja da neću moći da se skrivam po zemunicama. Ući će mi u trag, otkriće me snegovi koji će moje dželate dovesti do mojih zemunica; likvidiraće me na svirep način; najviše sam se plašio - klanja.

Odsecali su glave i jedni i drugi; naročito sam se kasnije plašio "mudžahedina" koji su stigli iz arapskog, islamskog sveta da se bore po Bosni na Alijinoj strani.

Samo dva-tri dana po dolasku hrvatske vojske u Blagojeviće, ovde su (kao i druga srpska sela i zaseoke) sa raznih strana, a najviše iz Dalmacije teškim kamionima počele da pristižu pljačkaške horde. Najviše su bili u civilu - dobro sam ih video iz svojih zemunica. Pljačkali su po kućama i odnosili sve što se moglo odneti. Ti prizori su me posebno potresali. Pljačkali našu seljačku muku koju smo godinama sticali. Odvozili su i živu i zaklanu stoku. I danju i noću po Blagojevićima blejale su ovce koje su pljačkaši tovarili u kamione. Rikale su krave i telad, rzali konji; mene je obuzimao još veći strah, da ću i ja doći na red - kad me otkriju u mom čemernom pribežištu.

Osoj pun nesoja

Hrvati su došli na prepad, sa one strane Vrbljane i Vučje Poljane - odakle smo ih najmanje očekivali. I narod je počeo da beži spasavajući goli život. Nije bilo vremena ni stoka da se digne u bežaniju.

Bežalo se u trku, u strahu da se ne padne u zarobljeništvo, samo sa plastičnim kesama u rukama. Uvek su mi bile te slike pred očima - krici, zapomaganja i jauci...

Tako se desilo da ja ne uspem da pobegnem iz okruženja, da ostanem u ovoj klopci. Spas sam potražio u svojim zemunicama. I gledao kako pljačkaju i odnose belu tehniku, televizore, posuđe, nameštaj. Svinje su ubijali iz pušaka i tovarili ih u kamione, ovcama su vezivali noge i tovarili ih u kamione. Blagojevići su od vajakada, u čitavoj okolini, bili poznati kao stočarski kraj. Veliki šleperi su stizali iz Splita i tamo odvozili plen.

Mene je hvatao sve veći strah. Prođe nekoliko dana okupacije. Kao miš svake noći sam konačio u drugoj zemunici. Iz svoga podzemlja ne izlazim ni danju ni noću, jer nisam mogao da naslutim sa koje

će strane da dođe njihova, ustaška patrola. A počeli su da patroliraju od prvog dana logorovanja u Blagojevićima, nastavlja svoju ispovest Drago Kevac. - Video sam ih kako, sa puškama na gotovs, špartaju selom. A jednom, oko podne, dok sam četvoronoške bauljao od košare prema zemunici pod stenom, zamalo me patrola nije primetila. Pritajio sam se u grabovom gustišu. Bila su trojica. Prošli su ćutke kozjim stazama prema kućama ispod osoja.

NAJVIŠE sam se uplašio kada su u strelcima počeli da "pročešljavaju" selo. Išli su od kuće do kuće i zavirivali u svaki ugao. Tražili su da se još negde u Blagojevićima ne kriju "ćetnici". Tako su nas podrugljivo nazivali.

Ovu moju kuću, štalicu iza nje, obore za svinje pretresali su nekoliko puta. Ništa im nije "mirisalo" da tu negde, u podzemlju, obitava čovek. Ili se meni tako činilo. Gledao sam ih sa Osoja, ispod kamena, odakle sam imao najbolji pregled: dobro sam video, a lako nisam mogao biti viđen.

Video sam ih kako odlaze dole, prema logoru, zaprčeni živinom iz moje avlije koju su uspeli da pohvataju ili iz mašingevera pobiju. Posle se, sasvim u gustom mraku, ili u cik zore, četvoronoške dokradem do kuće - sve isprevertano, polupano i odneto ono što im se učinilo vrednim...

... Tako se u Blagojevićima pucjava, rafalna i pojedinačna, buka, hajka, skičanje svinja, rika i bleka životinja nije dugo stišavala, ali se nije smirivao ni njihov doziv; najviše sam čuo "o, Ante", "o, Josipe", "o, Zvonko".

Počeo sam da patim od nesanice. Ako sam ponekad i tonuo u san, budio sam se uz krike: uhvatili me, i odmah, pred zemunicom, uz zločinački kikot, klekli mi na grudi i počeli da kolju...

Već prve noći, na samoj obali reke, uz logor, bili su montirali agregat za struju koji je danonoćno grmeo. Svi električni vodovi, još ranije, kada je počeo versko-građanski rat, bili su pokidani, a bandere porušene. Bio je osvetljen čitav logor, ali i one kuće "zidanice" i "ciglanice" u kojima su boravili "časnici" i deo vojske.

Žuta svetlost tamo gde se najmanje očekivala u meni je izazivala još veću jezu.

OPREZNO, noću, pognuto, četvoronoške, odlazio sam i točio vodu u plastični kanister i držao ga kraj sebe, u zemunici; u svakoj sam imao po jednu posudu.

Šta ako zapreti opasnost pa ne mogu do izvora. Zato sam uvek, u svakoj bazi, u podzemlju, morao da imam vode za - ne daj bože.

I po nekoliko dana i noći nisam smeo da, puzeći, idem na izvor. Vazda čujem bat njihovih čizama, dozive, psovke i ajkanja, kao što se to u našem kraju čini na zverke, jer su vukova i medveda u svako doba bili prepuni Osoj, Šiša, Vučja Poljana i Sokolovača.

Ponekad sam iz zemunice na Osoju, izvlačeći se za trenutak na sunce kao gušter i vazda okrenut leđima prema svojoj jazbini da lako i brzo, u slučaju opasnosti, neprimetno mogu u nju da šmugnem - ponekada sam se, dakle, penjao na uzvišenje, odakle sam mogao da brojim topništva - teške haubice iz čijih je dugih cevi prema srpskoj teritoriji bljuvan oganj - priča Drago.

A kada nastade osmi dan moga bivakovanja po zemunicama i kada me sasvim savlada sumnja da neću moći da se sakrivam a da me ne otkriju, odlučio sam da bežim; ko zna koliko će na ovom mestu, u Blagojevićima, da logoruju. Jer, samo bekstvom iz ovog pakla mogu da se spasem. Međutim, dugo sam bio u dilemi: kuda i na koju stranu? Pred sobom sam imao dve ozbiljne prepreke: svuda, na sve strane, na putevima, duž reka, ali i na kozjim stazama i bogazama, bili su oni, ustaše, dok su uz njih, ali se nikada ne mešajući, bile Alijine vojske sa zelenim barjacima.

ZATO sam dobro znao: putevima i rečnim usecima Sane i Ribnika ni za živu glavu nisam smeo.

Kao mravi, sa svih strana, vrebale su tuđe vojske, koje su se takmičile ko će više pod svoju čizmu staviti srpske zemlje, uz uverenje da će ona zauvek, u miru, ako ikada dođe do njega, ostati deo njegove države. Hrvati su držali levu a muslimani desnu obalu Sane. Mi Srbi smo odavno znali da oni jedni druge sumnjiče, ali ih je nužda naterala da budu u savezu protiv Srba. Nisu se mešali i niko nije smeo da prelazi na tuđu teritoriju koju su već, prećutno, bili podelili...

Dakle, kada nastupi osmi dan okupacije mojih Blagojevića u kojima će stolovati Tuđmanovi bojovnici sve do proleća, dao sam se u bekstvo; po svaku cenu sam morao da se probijem iz obruča i nađem među našima, tamo gde se front, za trenutak, zaustavio...

Ovde sam rođen, ovde sam sviko i obiko. I mi, svi Kevci, ovde smo u davnoj davnini pustili duboke korene na svojoj zemlji i pod svjim nebom.

Imao sam ratničkog iskustva i iz onog partizansko-fašističkog rata, ali i iz ovog novog, građansko-verskog, u kome su se krvnički, među sobom, klala tri naroda...

Robija i za psa

POZNAVAO sam sve staze i bogaze od Lisine i Bobije, pa do Zmijanja i Manjače. Sve sam to, mnogo puta, u svom veku, nogostupom prešao. Do Banjaluke sam mnogo puta i pešice išao, ali su se, ovog puta, između nje i našeg kraja isprečile mnoge neprijateljske vojske. Uz njih, na putu moga zamišljenog puta kojim sam nameravao da bežim isprečila se i Dimitar-planina, surova i nepristupačna. Bio sam više nego uveren da ću u Vlagojevićima, u svojim bazama, kad-tad, pasti u kandže svojim dželatima...

Tih nekoliko dana, dok sam se skrivao po zemunicama, oko kuće i po zabitima Osoja, moj Medo je stalno bio uz mene. Pripije se uz mene i čuti. Ni da lane! Sa mnom je u zemunicama spavao i po šumi se oprezno kretao... Trzao se na svaki pucanj puške ili topa, nije ispuštano ni muklo "av, av". Čudo od psećeg razuma!

Odlučim - bežaću, ali sa sobom neću voditi i Medu. To je i za mene i za njega veliki napor. Plašio sam se, bežeći kroz divljinu i predele pune neprijateljskih zamki, izdaće me - nenamerno!

Tako ga tog dana domamim u košaru, ostavim mu dosta hrane i vode, a onda ga, na prevaru, zamandalim iza debelih čamovih vrata, a ja, s jednim šatorskim krilom na ramenu, čuturicom vode, komadom suve slanine (jedan komad sam ostavio Medi) i komadom već skorelog hleba koji sam u trećoj bazi u Osoju ispekao - krenem strmom planinom u novu neizvesnost, slobode da se dočepam. A sloboda je bila - među svojim!

Najpre sam gazio bukovom i grabovom šumom. Računao sam: uhvatiću pravac prema Dimitar-planini, pa Sitnici, onda oprezno preći polja Ratkova koja su obrasla leskom i glogom, pa da se onda uhvatim južne strane Manjače, a tamo je - dobro se znalo - bio neprobojni naš front. Onda ću, jednako sam planirao, preko Zmijanja stići u Majdan, pa odatle u Banjaluku, u zbeg u koji je krenuo i sav drugi izbeglički narod od Petrovca, Ključa, Ribnika, Drvara, Glamoča i Grahova.

I rastajući se od Mede, penjući se Osojem, šaputao sam sebi u bradu: "Moj Medo, možda se više nikada videti nećemo..."

U DŽEPU sam imao četrdeset nemačkih maraka. Ne znam kako sam do njih u ovom ratnom metežu došao, ko mi ih je dao. Dva puta po dvadeset. U ruci sam držao dva komada zgužvanog papira, bio sam uveren da će ova tuđinska sitna para, u nuždi, dobro doći. A uz njih, imao sam nož - pravu bosansku čakiju - spravicu bez koje se nikada u životu nisam rastajao.

Već prvog dana, napuštajući proplanke i visove Osoja, zaključio sam kako će me, možda, i sreća poslužiti da, neopažen, dođem do cilja - sigurne slobodice. Ovuda se nije lomatao ni jelen, ni srna, ni vuk, ni medved. Lomatao sam se ja, uplašeni Drago Kevac.

Međutim, treba da kažem da sam u sebi vazda, od najranijeg detinjstva imao nečeg hrabrog, hajdučkog. A volja za životom - da još živim i preživim - bila je jača od svega. Prošao sam kroz mnoga smrtna iskušenja, pa ću pobediti i ovo. Verovao sam da ću nadmudriti svoje progonitelje koji su mi radili, kao i svoj mojoj srpskoj braći - o glavi.

Uvijen u šatorsko krilo, konačno sam u lišću, pod kakvom bukvom ili jelom. Idem šumom, a proplankom ili čistinom samo kada moram. Poljane pretrčavam brzo, a na nebu su danonoćno

avioni, najviše je onih, američkih... Bacaju bombe nasumice, mitraljiraju i raketiraju, takođe, nasumice.

Bio sam uveren da me hrvatske i muslimanske vojske koje su vukle dole, cestama, gledaju durbinom. Mogu da me uoče, a onda da se daju u hajku za "četnikom". Sada sam išao prema Markovića-kosi, pa u širokom luku oko sela Slatina. Zaobilazim u velikom luku, jer se u selu vijorila šahovnica. I ovde sam dobro poznao svaku kozju stazu. U Slatini sam radio, kao trgovac u državnoj trgovini, punih deset godina.

Onda, oprezno uđem u borovu šumu. Čujem zvonce - kao ono na ovcama. Zatim, zvono - kao na govedima. Zvoni čas jače, čas slabije. Odmah sam znao: to su njihovi diverzanti. Tako se, zvoncima i klepčicama, javljaju jedni drugima. To si im - javke!

IZNAD Slatine sam krišom sišao do Špikića kuća, pa onda odatle, uz živice i plotove, okrenuo put Jezera...

Pred suton, natrapam na vodenicu. Ne znam kome je u Slatini pripadala. Unutra, tušta i trma miševa. Vodenički kamen isključen. Ko zna kada je prestao da radi. Zbog miševa nisam hteo u mlinu da konačim. Konačio sam napolju, podalje, u nekom buđavom seniku, a naokolo - kao u mojim Blagojevićima - pustoš: narod ili u bekstvu ili u ropstvu, ili, u trku, pobijen...

I ovde luta stoka, na sve strane, uz bleku i riku i pojedinačni lavež zastrašenih i rasteranih pasa...

Ne zna se ko je zaposeo ovaj prostor - da li ustaške ili muslimanske vojske...

Od Slatine dobro se vide neprolazni vrh Dimitar-planine i televizijski toranj. Avioni su ga danonoćno gađali raketama, ali je toranj jednako prkosio svojim uspravnim stavom. Računao sam da će mi toranj, kao i elektrovod biti glavni orijentir u daljem bekstvu. Taj pravac nisam smeo da ispustim iz vida ma kakva prepreka preda mnom bila. Jer sam bio uveren: ako iz vida izgubim toranj - zauvek sam izgubljen na surovim i nepreglednim stranama Dimitar-planine.

Bežeći, naiđem na visoravan. Prostrani pašnjaci i na njima čobanske kolibe za sitnu i krupnu marvu - sama zgarišta. Ljudi - nigde! Sve davno pobeglo pred muslimanskom i hrvatskom vojskom.

Povratak u Blagojeviće

PREDVEČE se primaknem nekom selu. Bukvalno sam se sada vrteo u krug, čini mi se da su to bili severni zaseoci Slatine ili Previje.

Dok još nije bio pao suton, prepoznao sam kuću Jakova Đakovića, ali su me na ovom terenu ustaše otkrile i zadale se u poteru za mnom. Visoko po strani, u gaju, u kome sam imao gustu odstupnicu za bekstvo, počeo sam da dozivam: "Ooo, Jakoveeee! Odazovi se ako si živ!"

Tada iz kuće izađe vojnik s oružjem na gotovs i povika u pomrčinu: "Ko traži Jokova Đakovića? Dođi ovamo!"

Pomislim u sebi: "Pazi da ne bi došao!" U pomrčini sam dobro raspoznao ustašku maskirnu uniformu. Vojnik je potrčao za mnom vičući "stoj" i pucajući nasumice.

Tako se, u pomrčini, brzo uspentram uza stranu. On u mom pravcu opali nekoliko rafala. Čujem da se oko njega okupila grupa njegovih drugova. Osetio sam da su krenuli u hajku za mnom, ali uzalud - dobro me sakrivala sve gušća i gušća pomrčina. Onda je do mene doprlo preglasno ustaško pevanje. Odnekuda je vetar do mene donosio jagnjeće pečenje. Lutajuće stoke pod planinom bilo je u izobilju i vojnici su se svakodnevno prejedali jagnjetine.

Jesenje kiše - sitne i hladne - već su uveliko počele da sipe. A kada me je snaga počela izdavati i umor savlađivati, uvio sam se u šatorsko krilo, zavukao u gustu grmlje i utonuo u san.

U torbici sam imao još nekoliko zalogaja slanine i komad skorelog hleba. Bežeći, brzo i halapljivo stavljam u usta i bez velikog žvakanja - gutam. Činim to tek da malo utolim glad. Još sam imao, takoreći, čelično zdravlje, ali će me ono, od ovih muka, sve brže i sve ozbiljnije, napuštati.

Sutradan, u cik zore, krenem dalje i uskoro stignem u meni dobro znani predeo. Bila su to Korita. To je onaj bezljudni i pusti kraj - između Medne i Čađevice - u kome se, preko leta, samo bačijalo - ovčarilo i govedarilo. Čitav predeo je nepodnošljivo zaudarao na leševe u raspadanju. Lešine ljudi i lešine stoke. Ubijali su sve što se, još živo, pred njima micalo - narod u zbegu, a po šumama rasuta i preplašena marva. Pred ovim slikama nisam mogao da stegnem srce. Plakao sam kao malo dete... Veliki broj ljudi uspeo je da umakne pred ofanzivom na srpsku teritoriju koja je još bila slobodna, a ono što nije moglo da pobegne, zauvek je u Koritima ostalo usmrćeno rafalima ustaške i muslimanske vojske.

ZA trenutak sam, sa visova Korita, osmatrao predeo u daljini. Na vidiku nije bilo ni kuće ni kućišta. Samo je s istoka i severa prema Koritima dopirala topovska i puščana paljba. Znao sam da to naši pokušavaju da spreče nadiranje Tuđmanovih i Alijinih bojovnika kojima su svesrdno pomagali avijacijom nemački i američki zločinci.

Opet sam u šumarcima Korita čuo zvuke zvona i klepčica - onih na ovcama i onih na govedima. Dobro skriven, gledam naokolo, iz grmlja: nigde ni ovaca, ni goveda. To su javke njihovih diverzanata. U mene ugone strah. U sebi ih psujem...

Tek na jednoj čistini, pod sobom, ugledam mravinjak ustaške vojske (tu su, izgleda, za trenutak ostali da taboruju i da se prestroje). Gusto su zaposeli predele preko kojih treba da pređem. I ovde su se među vojnicima vijorile šahovnice, a malo podalje, u posebnim grupama, zeleni barjaci sa polumesecom...

Doneo sam sudbonosnu odluku: povratak u rodne Blagojeviće i u njihovo podzemlje, da u mišjim rupama tražim spas i sigurnost od zla u koje sam upao!

Prema rodnom selu nisam se vraćao istim putem. Iz vida nisam ispuštao Vučju poljanu, Lisinu i Sokolovaču. Predeli dobro znani. Imao sam nepogrešivi instinkt gde su zamke i kako da ih izbegnem. I, tako, vraćajući se posle nemogućeg i neuspelog bekstva, u planini, naišao sam na Slavka Tukića. I on je lutao planinom. Čini mi se da je bio rodom iz Rastoke. Znali smo se sa seoskih slava i vašara. Obradujem mu se kao bratu. I on je tražio spasonosne puteve da neopaženo iziđe iz ustaškog okruženja. Međutim, odmah se videlo: Tukić je bio poremetio pameću. Imao je nervne napade. Svuda su mu se priviđale neprijateljske vojske...

SA Slavkom Tukićem u šumi prenoćio sam samo jednu noć. Zgrečeni jedan uz drugog, ušuškani u lišću (on je imao nekakav vuneni pokrivač koji nije skidao sa glave, a ja šatorsko krilo). Sa njim sam podelio poslednji zalogaj slanine i nekoliko zalogaja hleba, a onda smo se sutradan, u cik zore, rastali da se više nikada ne sretnemo. Kasnije, posle rata, u privremenom miru, raspitivao sam se za sudbinu Slavka Tukića, ali mi o njemu niko ništa nije mogao da kaže bilo šta.

Na proplanke Osoja stigao sam u prvi rani suton. Dobro se čulo kako se dole, u logoru u kome su bivakovali oko haubica i velikih šatora dozivaju, stroje i prestrojavaju bojovnici: "O, Ante, o, Jozo, o Mate, o Jure." Nad logorom se vijorila velika šahovnica. Pored straha koji sam svakog puta osetio pred tim barjakom, sada sam prvi put osetio i neku sigurnost: u rodnom sam selu i među svojim zemunicama.

Oprezno se uvučem u prvu zemunicu, u gornjem delu Osoja, pod veliku stenu preko koje su jednako fijukale granate haubica.

Skrhan od umora, sav u ogrebotinama, sa obućom i odećom u raspadanju, zakrvavljenih očiju, zarastao u bradu i brkove, bio sam ljudsko čudovište, strašilo - uvučem se u svoje sklonište. Uvijem se u seno i slamu (bazu su u mom odsustvu već bili u velikom broju naselili miševi koji su se razbežali uz ciku). Prvi put sada zaspem u trenu i duboko, samo sa jednom mišlju u glavi: pod zemljom je moj spas i moja sigurnost.

I danju i noću, pratila me je jedna misao: šta je sa mojim prijateljem Medom? Da li je živ i da li me čeka? I čim sam se probudio, odmah sam četvoronoške krenuo dole prema košari, pa još iz daleka

šapnuo: "Medo moj, da li si živ?" Kada sam podigao rezu na vratima košare i koraknuo u mrak, suknuo je prema meni, mršav, olinjao, koža i kost. Propeo se uz mene i čvrsto me šapama zagrlio i dugo nije puštao.

Ubijanje uz Šenluk

OPREZNO se niz šljivik spustim do kuće. Nikada je nisam zaključavao, posebno ne sada, u okupaciji. Iz kuće su mi prvih dana okupacije i masovne pljačke odneli bicikl, "rog", stari frižider "obodin", crno-beli televizor. Odneli su i lovačku pušku koja je bila dobro sakrivena na tavanu. I više se ne sećam šta još.

Vojnici su po Blagojevićima stalno, i danju i noću, patrolirali, ali se nisu mnogo udaljavali od logora. I oni su, posebno u gustoj pomračini, živeli u strahu i kretali se oprezno. Plašili su se "četničke" kame da im se, iza plotova, ne zarije u leđa.

Gotovo da nije bilo večeri a da se u centru logora u nebo nije izvijao plameni jezik vatre, uz vrisku, pevanje i nadvikivanje. Obično su na ražnju pekli vola, kravu ili po nekoliko ovaca...

Činile su se svakojake orgije i slavlja. Pevale su se i stare pesme o Paveliću, ali i nove o Tuđmanu. Hranu su jeli iz američkih i nemačkih konzervi i pili skupocena pića koja su, takođe, u velikim količinama stizala od zapadnih saveznika. Jedno vreme provijant su spuštali kao bale helikopterima, a zatim dovozili od Ključa i preko Vučje poljane u teškim kamionima. Gledao sam odozgo, iz Osoja; penjao se na bukvu, dobro uvijen u granje. Na tavanu sam našao stari očev durbin.

... Danonoćno je nad selom prvo grmeo jedan agregat, a onda još dva. Logor je bio osvetljen zastrašujućom svetlošću u kome su se, nalik na đavole, vazda strojili i prestrojivali vojnici. Ponekad su u nebo ispaljivali rakete raznih boja koje su osvetljavale selo, kanjon i okolne planine, i širile strah. U Blagojevićima je bila presečena odstupnica još jednom mome suseljaninu. Nije stigao, kao ni ja, da izbegne okruženje i nađe se van klopke iz koje je bekstvo bilo nemoguće.

Bio je to Bogdan Pavlović, moj ispisnik.

Nas dvojica dugo nismo znali jedan za drugoga. Tek, jedne noći, u gustoj pomračini, tako reći smo se sudarili. On je prvi šapnuo i briznuo, od prevelikog uzbuđenja, u plač: "Drago, brate, po sudbini, da li si ti to?" "Jesam, bogde, a da li si ti to, Pavloviću, brate?" Potvrdio je, pa su i mene, od velikog uzbuđenja oblile suze.

MOJE baze i zemunice, rasute po Osoju, bila su sigurnija mesta. Nalazila su se na severnoj strani Blagojevića, podalje od logora, a njegova skrovišta su bila bliža, jer su i Pavlovića kuće, tako reći, bile u centru sela. On je u svojoj kući bio izložen stalnoj opasnosti da bude viđen i otkriven. Najviše se krio po trapovima za krompir, u zabatu kuće, po pojatama i pod stogovima sena i slame...

Pavloviću sam odmah predložio da se preseli kod mene na sigurnije mesto, ali on je to odbio. Verovao je u - sudbinu! Šaputao mi je: "Nema smrti do suđenog dana. Kada dođe taj dan mreti se mora! Ako mi je suđeno da umrem od njihove, ustaške ruke, sudbini ne mogu umaći, ma koliko se krio na sigurnim mestima..."

Bogdan Pavlović i ja, noću smo se sastajali, osmatrali logor. Pitali smo se: dokle će ovo zlo da traje. Nismo ni slutili da će to trajati mesecima - ravno 165 dana.

... Bogdan je u Blagojevićima imao veliki šljivik i od davnina je pekao dobru rakiju. Pred samu ustašku ofanzivu buriće je posakrivao po okolnim šumarcima. Ponekada smo pili u pomračini, i iz plastičnih posuda; piće nas je omamljivalo, hrabrilo i uspavljivalo. I, na čudan način - tešilo! Ali, češće, činilo i neopreznim!

Uvek smo na rastanku određivali sledeći sastanak. A razmaci su bili veoma kratki. Bili smo kao hleb potrebni jedan drugome.

Te noći je on trebalo da dođe do moje baze u košari. Dugo sam ga čekao u zagrljaju sa svojim Medom. Ali, te noći Bodana Pavlovića, na nesreću, nije bilo.

Iščekivao sam ga punih deset noći. Jedanaeste noći, po najvećoj pomračini krenem prema Bogdanovoj kući. Hrvatska vojska je sve ređe noću patrolirala po selu, ali su oko samog logora držali guste straže. U logoru se posle ponoći obično sve utišavalo i logor je tonuo u san. Samo su i dalje uporno tutnjali motori agregata. Dobro sam znao gde su stražarska mesta i kada se vrši smena i ajkanje i dozivanje.

Gotovo zaobilazno, četvoronoške, dođem do Bogdanove kuće. Vrata su bila otvorena. Na samom pragu, zaudarajući, u stanju raspadanja, počivalo je Bogdanovo telo. Lako se moglo nazreti da je Bogdan usmrćen ne kuršumom, nego nožem. Vrat mu je bio presečen ispod grla, ali je glava ostala da visi preko drvenog praga. Činilo se da se ćutke i bez otpora predao onome o čemu je govorio: sudbini ustaškog noža!

POBEGAO sam u najudaljeniju bazu pod Osojem. Te noći oka nisam mogao da sklopim. Danima sam nagađao kako su ga, i gde, otkrili. Možda je svojim dželatima pružio otpor. Možda je, u čemeru i jadu, bio pod uticajem alkohola, pa ga je odala neopreznost. Sve je bilo moguće. Nikada nisam saznao gde počivaju kosti Bogdana Pavlovića.

Dugo mi je pred očima bilo zaklano Bogdanovo telo koje je počivalo na kućnom pragu. Uvek mi se činilo da sam usnio ružan san...

Već sam odavno izgubio svaki osećaj za vreme. Bio sam na putu ili da poludim ili da podivljam. Nisam znao šta se zbivalo u svetu, a posebno nisam znao šta se zbiva u zaraćenoj i krvi okupanoj Bosni, u mom neposrednom okruženju.

Jedino sam po pomračini i dnevnoj svetlosti znao kada se smenjuju dani i noći. A koji je dan i mesec, koji je crkveni praznik, koliko već dugo u podzemlju, u mišjim rupama, traje moj život - odavno sam za to izgubio svaki osećaj.

... Jesen je uveliko odmicala. Jabuke, već smežurane u senu i slami, grickao sam i, čini mi se, da me je to i održalo u životu, davalo mi snagu, u meni podsticalo čudnu volju i silu života.

Drama sestre Marije

JEDNOG dana, pre podne (orijentisao sam se pomoću sunca, ako je bilo vedro), neko je po pustim Blagojevićima, idući od kuće do kuće, vikao: "Ooo, Dragooooo Keevac!" Glas je krenuo iz samog logora. Možda su otkrili da se sakrivam u podzemlju sela. Hoće milom i na prevaru da me domame i dođu mi glave.

Od straha sam počeo da se gubim. Noge mi se, takoreći, oduzele. Ali se onda, u strahu, brzo povratim: "Uzalud me mamite, ali Drago Kevac vam živ neće pasti u šake!" I stegnem u džepu bombu "kašikaru", od koje se nikada nisam rastajao. Kada se nađem u bezizlazu - aktiviraću je, pa će, zajedno s mojom glavom leteti i njihove glave!

Imao sam i ovu misao: Možda me odao Bogdan Pavlović. U mukama odao i moje ime.

Međutim, tešilo me i to što je od Bogdanovog klanja na kućnom pragu prošlo mnogo dana. Zašto se nisu odmah dali u potragu, čim su saznali moje ime? Zašto me tek sada po selu zovu da izađem iz mišje rupe i da im se predam. Tog dana sam, iz zemunice pod Osojem, video kako u patrolama, unakrsno, špartaju po opustošenom selu. Razmišljao sam: "Šta ako me uhvate i nađu mi marke i čakiju. Njome će me i zaklati!"

VEĆ sutradan u zoru, odem duboko u šumu Osoja i u šuplju buvku sakrijem i "dojč-marke" i čakiju. To sam nameravao odavno da učinim, dok sam još pokušavao da se izvučem iz obruča bežeći prema

Banjaluci preko Dimitar-planine. Ali sam vazda živeo u nadi da će se brzo završiti rat i da će svako doći na svoj komad zemljice.

Međutim, rat se bio neočekivano odužio, a kada je prestalo krvorpoliće, našao sam onu bukvu u Osoju koju sam bio označio krstom usečenim u njenu koru i ponovo sebi u džep stavio "dojč-marke" i čakiju.

A ko me po Blagojevićima onog dana zvao? To sam odgonetnuo tek kada je prošla "Oluja" i kada je potpisan mir.

U Banjaluci je živela moja rođena sestra Marija. Tamo je, na banjalučkom Univerzitetu bila profesor. Kada je narod iz ovog kraja bežao pred ustaškom "Olujom", moja sestra Marija je očekivala da će i mene pronaći među krajiškim izbeglicama. Tražila, raspitivala se, ali joj, sirotoj, niko ništa nije mogao da kaže. Živela je u nadi da sam živ, da me nije stiglo zlo ili ustaški nož u onoj nagloj i opštoj bežaniji... Kada su prošla tri meseca, a o meni nisu stizale nikakve vesti - da li sam živ ili mrtav - moja sestra Marija se obratila Međunarodnom crvenom krstu u Švajcarskoj, a ovi su, opet, po službenoj dužnosti, pisali Četvrtoj bojnoj Tuđmanovoj brigadi koja je upravo "stolovala" u selu Blagojevićima.

Hrvatska vojska je ovako službeno odgovorila, i taj odgovor je stigao u Banjaluku, sestri Mariji, opet preko Crvenog krsta:

"Dragu Kevca smo na naznačenom terenu tražili, ali ga nismo našli. Teren je, inače, vrlo nepristupačan. Verovatno da tražena osoba nije među živima, jer ga u selu Blagojevićima nema..." Nameravali su da mi u Banjaluci podignu spomenik kao što su mnogima podigli - krajputaš. Belega bez kostiju.

ZA mene je u toku mog života u zemunicama vatra značila - život. Palidrvca više nisam imao ni za celu jednu nedelju. Zbog toga me neopisivi strah spopadao - najstrašniji od svih strahova!

Imao sam nekoliko upaljača koji su bili već potrošeni. Tuće šibice bile su ovlažile i nisu mogle da se upale. Zato sam noću, dok još selo nije osvojio beli pokrivač, krenuo od kuće do kuće. Išao sam oprezno i pipao po raznim ostavama za koje sam pretpostavljao da se u njima nalaze šibice, a možda kremen i trud.

I nalazio sam, tu i tamo, po koju kutiju, polupraznu i ovlaženu. Brižno sam ih svojom toplotom sušio. Tako, jednog kasnog sutona, u poteri za vatrom, natrapam, neoprezno na kuću u kojoj su stanovali hrvatski časnici. Imao sam sreću: svi su bili dole, u logoru. Imali su nekakvu smotru, slavlje. Uz prevodioce, isluženi američki ili nemački viši oficiri držali su im predavanje.

Sve je ostalo otvoreno: časničke uniforme razbacane po stolovima i krevetima. Po sobama su stajale flaše - poluprazne ili tek načete. Skupoceno strano piće, najviše viskija, a pored upaljači. Brzo natrapam džepove i dam se u bekstvo, preko bašta i ograda, što dalje od logora. Nije još bilo snega: nisu mogli da me otkriju po tragu. Posebno je bilo važno što njihova Četvrta bojna u svojoj formaciji nije imala tešku artiljeriju i pse tragače.

Uspeo sam da ukradem jedanaest upaljača koji su mi vratili nadu i sigurnost da ću uz sebe, kad god mi to bude neophodno imati - vatru.

Ukradajući se u kuće "zidanice" i "ciglanice" u kojima su boravili časnici, mogao sam da uzmem i koju flašu viskija ili kakvog drugog žestokog pića kojim su se oni nalivali i hrabрили u ovim bosanskim gudurama, ali nisam. Ruka mi je zadrhtala. Mogu da otkriju da im je neko pohodio stanište i odneo piće, pa bi im to bio signal da ponovo krenu po selu.

Kada su palili teške kamione i pokretali topništvo, svakog puta sam se radovao: možda je u Blagojevićima došao kraj njihovog stolovanja. Stigla komanda za pokret. Ali su se uveče vraćali, a s njima se vraćalo i moji razočarenje i očaj... Možda su išli na vežbe, kakvu novu poharu ili u osvajanje novih srpskih prostora koji još nisu bili osvojeni. Išli niz Ribnik ili Sanu u kakav novi ratnički pohod...

... U selu se odavno više nije čuo nijedan pseći lavež. Ta pustoš je u meni izazivala još veći strah. Činilo se da je u Blagojevićima zauvek umuknuo život, da je sve ubijeno i zauvek nestalo. Osluškiavao sam noću iz zemunice samo grobnu tišinu - to je na mene delovalo još potresnije. Okupatori su pse istrebili, ali su i mnogi od gladi i tuge za svojim domaćinima koji se nisu vraćali na svoja ognjišta - pocrkali. Teško opstaju jedan bez drugoga - pas bez čoveka i čovek bez psa.

Neman u jagnjećoj koži

OKUPATORSKA vojska je često izvodila manevre. Vojnike su časnici terali da su uvek u punoj ratničkoj kondiciji; da se suviše ne opuste i ne ulenje. Topništvo je pucalo po okolnim planinama, ne birajući posebne ciljeve. Granate su fijukale visoko preko Osoja prema Dimitar-planini, a pešadija je sprovodila egzercir oko sela ili je bezbroj puta "pročešljavala" samo selo - svaku kuću i okućnicu. Uskakali su u demolirane kuće i "glumili" osvajanje naselja - naglo otvarali vrata i prozore i uz - nezapamćenu dreku - kao da se igraju, vikali: "Ruke uvis, četniče!" I pucali nasumice u mračne prostorije u kojima su se kotili miševi. Najčešće su psovali srpsku majku i "četničkog" Boga... U to vreme sam se sasvim povlačio u onu najudaljeniju zemunicu ispod kamena, jer se tamo nisam plašio eksplozija topovskih granata. Dobro ušuškani i zamaskirani, odatle sam imao dobar pregled čitavog sela i svih njegovih zaselaka. Retko su zalazili dublje u šumu. Šume su se neverovatno mnogo plašili, ali i guste pomračine iz koje je vrebalo - na tuđoj zemlji i pod tuđim nebom - stotine opasnosti. Rano su se povlačili u logor i neposredno oko šatora razmeštali guste straže. Meni je tada bilo lakše. Nastajalo je moje vreme: tumarao sam naokolo kao slepi miš!

Međutim, ponekad, da bi rasterali strah, ili kad bi otkrili nešto sumnjivo, stražari su nasumice pucali u pomračinu u kojoj je nešto šušnulo i ti nagli rafali posebno su u meni izazivali opreznost... U KASNU jesen, kada sam se tome najmanje nadao, iznenada je patrola prošla ispod moje zemunice. Krv mi se od straha u žilama sledila. Bila je to trojka. U toj formaciji su obično i patrolirali. Bili su malo usporili, a zatim i zastali. Čuo sam kako jedan od vojnika glasno reče: "Ja osećam da ovde ima nekoga!" "Ma, kakvi ima, moj Jure. U ovoj zabiti i po zimi ni vuk ne može da se održi. Nemoj da buncaš, ludo!"

I počeli su da se udaljavaju niza selo; onaj glas je ponavljao:

"Ljudi, opet vam ponavljam, da ovde negde, u okolini, ima nekoga. Ja sam, kao lovački pas, od najranijeg vremena lako osećao ljudsku sagu..."

Tada su druga dvojica počela glasno da se smeju i da ga podrugljivo zadirkuju: "Čovek s psećim njuhom!"

Ovo me je upozorilo na opreznost. Nikada se nije moglo pretpostaviti odakle patrola može grnuti. Plašio sam se da ovu sumnju vojnika "s psećim njuhom" ne ispričaju svojim časnicima kada budu podnosili "raport". Zato sam, kada je pao gust mrak, pretrčao u treću, udaljenu bazu u kojoj sam osećao najveću sigurnost...

Za vreme njihovih "egzercira" po Blagojevićima, sve dublje sam se povlačio u guste šume Osoja. Čekao sam dok se ne uvuku u logor. A povratak i zbor su uvek najavljevali trubom...

Sa sve jačom zimom, u Osoju sam češće sretao čopore vukova. I njih je naterala nevolja da se savijaju oko sela loveći kakav plen, a do plena nisu mogli doći, jer je selo odavno opustelo. U njemu više nije bilo domaćih životinja. Jedanput, kada sam se tome najmanje nadao, natrapam na medveda, mrku grdosiju. Uplašim se ja njega, uplaši se on mene. I on, kao i vuci, sve češće počeo da pohodi Blagojeviće. Miroljubivo smo se rastali - on ode svojim putem, a ja svojim, u najbližu zemunicu. Moj Medo samo iskezi zube i zareža na grdosiju, ali ne uđe u rat s njim, jer mu ja nisam dozvoljavao...

Po hladnoći i sve kraćim danima - sve se ranije smrkavalo - kako sam izgubio svaku orijentaciju u vremenu, naslućivao sam da se ušlo duboko u zimu. Udariše mećave. Vojska više nije patrolirala po selu. U šatoru im bilo hladno, pa su se povukli u kuće i, zbijeni, pokušavali da se zagreju. NADAO sam se da će "zubata zima" okupatore oterati sa ovih prostora, ali moja je nada bila uzaludna: i dalje su ostali da stoluju u Blagojevićima.

Ni ja nisam izlazio iz svojih zemunica. I mene je mećava okovala i "zarobila". Plašio sam se da me po tragu ne otkriju, zato sam bio sasvim ograničio svoje kretanje. Pođem, na primer, do košare, uvučem se u rupe pune sena i slame i tu, nalik na mečku, počnem da zimujem. Mećava za tren zatrpa moj trag.

Imao sam poveću količinu i presnog i skuvanog kukuruza Imao sam u košari poveću gomilu jabuka i krušaka oskoruša. I tri balona vode, zaliha odranije. Grejala me i rakija, naša bosanska šljiva, koju sam ranije, prvih dana ustaške ofanzive "zabazirao" u košari.

Tako sam se, sa svojim nerazdvojnim drugom Medom, u pomrčini, danima izležavao. Delili smo hranu i vodu. Život u košari pretvorio nam se u dugu i neprolaznu noć.

U jednom trenutku sam se, s razlogom, zapitao: Da li su ovo stigle prave jovanske zime? Tako je kada se u vremenu izgubi svaka vrsta orijentacije. Da li se još ratuje po bosanskim gudurama ili je došlo do željenog i dugo čekanog mira između tri zakrvavljena naroda!

Veoma me je čudilo što se front iz Blagojevića već mesecima nije pomerao. Po broju Tuđmanovih bojovnika koji su ovde stolovali, naslućivao sam da se još ratuje. Da rat nije završen.

Boreći se za goli život, još sam daleko bio od predaje. U meni je i dalje živeo neki čudni, srpski, hajdučki, bosanski inat. U meni je uporno trajao plamičak nade da ću preživeti i dočepati se dragocene slobode.

... Fizički sam jednako kopneo. Senka od čoveka, koža i kost. Odeća na meni bila je u ritama. Više sam ličio na kakvu neman iz narodnih priča nego na ljudsko čeljade. Noge sam uvijao u krpe i jagnjeće kože kojih je uvek bilo na tavanu. Po kućama u komšiluku nalazio sam razne umoljčane pantalone, kapute, džempere i na sebe navlačio da ne presvisnem od zime.

I nervi su mi već dobro bili načeti. Na sve sam se trzao i tonuo u san u kratkim pauzama. U snu su mi jednako dolazili moji dželati - hvataju me, i kolju. Uvek sam mislio: otkrili su me i sada su mi na tragu.

Sine Mićo, živ sam!

MI, Kevci u Blagojevićima, slavimo krsnu slavu Svetog Jovana. Ikona je oduvek visila na počasnom mestu. Čim je počela ofanziva, skinuo sam je sa zida i sakrio van kuće. Plašio sam se da je okupator ne pronađe i ne uništi iz osvete i mržnje...

Po suncu, koje se sa istoka pomaljalo iza Osoja, preko neba putovalo i gde je za Lisinu, Vučju Poljanu i Bobiju zalazilo - naslućivao sam da nastupa moja krsna slava. Iz dugogodišnjeg iskustva sam znao iza koje planinske kreste koja je podsećala na petlovu krestu, tačno u taj dan izlazi jovansko sunce.

Prikrao sam se do kuće i osmatrao kako se rađa iza planinskog šiljka.

U kući sam pronašao komad voštane sveće, koja je ostala ko zna od kojeg našeg slavlja, poljubio je, prekrstio se, u sebi izgovorio "Očenaš". Obliven suzama, šaputao sam: "Sveti Jovane, naš zaštitniče, spasi me ove nesreće u koju sam zapao..."

U sebi sam dugo sricao "Očenaš", krstio se, dok su mi iz očiju jednako, u mlazu, tekle suze. A onda, kada se na nebu sunce počelo sve duže zadržavati, a noći kraćati - kada je bilo sasvim ojužilo - bio sam uveren da je zima, ona sa cičom i visokim snegovima, bila na izmaku. Potoci sa Osoja, niz selo, tekli su groljeći, upravo onim vododerinama kuda su uvek tekli. Sneg se topio i po proplancima su se pojavile prošarice.

Tako iznemoglom i iscedenom od gladi i silnih strahova, u meni se pojavila neka čudna snaga i radost. Pregurao sam ono najstrašnije.

KADA su snegovi bili sasvim okopneli (beleli su se još samo po vrhovima Lisine i Sokolovače) - sa Osoja sam ugledao kako se hrvatska vojska postrojava, šatore tovari na kamione; haubice su vukli kamioni; izmeštali su topove iz betonskih zaklona. U kolonama su napuštali Blagojeviće i sporo se vukli tamo odakle su, u septembru, prošle jeseni i došli - prema Vrbijanima, Vučjoj Poljani i Šipovu. Odlazile su i Alijine vojske, ali ovog puta sa spuštenim zelenim barjacima. Odlazili niz Sanu i Ribnik, prema Ključu i Petrovcu.

U sve ovo nisam mogao odmah da poverujem. Mislio sam da se samo smenjuju jedinice na frontu - jedni bojovnici odlaze, ali će drugi, već sledećeg dana da ih smene. Gledajući sa Osoja, iz baza, u sebi sam, grleći Medu, ponavljao: "Izgleda da je došao kraj ratu." Prođe nekoliko dana, ali mene još ne napušta nepoverenje i strah. I dalje sam u svojim sklonišcima, pod zemljom.

Nove ustaške vojske nisu došle ni posle nekoliko dana. Sada, od njihovog odlaska, dane brojim pomoću kamenčića -piljaka. Osam kamenčića na gomilici, osam dana kako je otišla hrvatska vojska iz Blagojevića. Sada kada je moje izbavljenje bilo sasvim izvesno, okrenuo sam se desno i levo i trudio se da ne napravim kakvu kobnu grešku. Najviše sam se plašio njihovih diverzanata.

Sve češće sam bio pod otvorenim nebom i na suncu. Prestao sam da brojim dane od kada su okupatori otišli, kada me ponovo, u donjim zaseocima počeo neko po imenu i prezimenu dozivati: "Oooo, Dragooo Kevaccc! Da li si živ?" Zamukao je tek onda kada se sunce sasvim primaklo i počelo da zalazi za vrhova Bobije. Negde se udaljio, a mene je još više počelo da muči pitanje: ko me to zove? Na Blagojeviće je ponovo legla grobna tišina i nekakav strašni smrtni strah.

PITAO sam se: ako je prestao rat i krvoproliće između zaraćenih strana, zašto se u selo niko ne vraća? Zašto se od Manjače i sa Zmijanja niko ne vraća na rodno ognjište? Nije, valjda, u surovoj ustaško-muslimanskoj ofanzivi sve pobijeno i trajno proterano... Kroz glavu su mi jednako prolazile najcrnje misli. Prođe nekoliko dana, a mene više niko nije zvao... Stiglo je proleće. Jeo sam maslačak, kuvao zelje i koprivu i jeo zajedno sa Medom. Uz to on je još jeo i neke trave, samo njemu znane, po Osoju...

Oprezno sam zalazio po kućama u kojima su časnici stolovali. Tražio sam hranu, konzerve, piće i cigarete. I ovde sam bio jako predostrožan. Mogli su hranu zatrovati, a po kućama rasejati nagazne mine, sa razvučenom žicom o koju sam mogao da se spotaknem. Zato sam u traganje za hranom kretao samo po danu. Po kućama i oko njih ostale su oglodane kosti pečenja koje su jeli, prazne flaše viskija i drugih skupocenih pića i nedojedene nemačko-engleske riblje ili mesne konzerve... Sve je već zaudaralo na pokvareno i crvljivo.

Dok sam, iznuren, ležao u košari, u slami i senu zajedno sa buvljivim Medom, opet me neko, sa dna sela, zvao: "Ooo, Dragooo Keevacc!" Osluškivao sam, ali se ni ovoga puta nisam smeo odazvati. Glas je bio muški, nepoznat, zvao dugo, iz različitih delova sela. Kad se približio košari, jednako oprezan, promolio sam glavu...

Sad je glas viknuo koliko ga grlo služi: "Ooo, očee Dragooo! Da li si živ?" Pa je dodavao još glasnije: "Ako si živ, a sakriven negde pod zemljom, u zemunicama - odazovi se! Izađi na svetlost! Nemoj da se plašiš! Ustaše su otišle. Rat je završen. Stigao je mir!"
Uzbuđen i obliven suzama radosnicama, zagrcnut, uspeo sam da progovorim: "Sine, Mičo, evo, živ sam, živ!"

I izvučem se iz košare i bacim se sinu Mići u zagrljaj. I u tom položaju dugo smo, predugo jecali. Plač koji se nije mogao lako zaustaviti.

On me gledao i nije mogao da me prepozna.

- Svi smo mislili da si odavno među mrtvima. Već smo te bili ožalili i otpisali - govorio je, jednako jecajući Mičo.

I pas Medo, od prevelike sreće, propeo se uz naša kolena, zagrlio nas, kao da je ljudsko čeljade, a ne životinja - od neke čudne radosti - cvileo...

(Kraj)